Természet Világa

TERMÉSZETTUDOMÁNYI KÖZLÖNY • 149. évf. 4. sz. • 2018. ÁPRILIS

ÁRA: 780 Ft

Előfizetőknek: 670 Ft

CSILLAGKÖZI LÁTOGATÓ

AZ EZERARCÚ SZÉN

MÉRGEZŐ NÖVÉNYEK

A 30 MILLIÓ ÉVES TÍZLÁBÚ RÁK

A BIG DATA JELENSÉG

Az emberi test nyavalyáinak okairól, fészkeiről és orvoslásainak módgyáról

Már a XVIII. században felkeltette az orvosok figyelmét Erdély népi gyógyászata. Martin Lange[1] (1753—1792) orvosdoktor az erdélyi házi orvosságokról való áttekintésében kiemeli a nép által használt gyógymódok fontosságát, ugyanis az olyan területeken, ahol nincs orvos, ezen orvosságok enyhíthetik a beteg fájdalmát, vagy akár az életet is meghosszabbíthatják. A szász orvos feljegyzéseiből az is kiderül, hogy lehetőséget lát a hatékonynak bizonyuló házi orvosságoknak a hivatalos orvoslásba való beépülésére is.

Hasonló indíttatásból megvizsgáltam néhány XVI—XVIII. századi erdélyi orvosló könyvet, amelyek hatással voltak Erdély népgyógyászatára.

A népi gyógyítás és tudós orvoslás kapcsolata

A gyógyászat mindig szoros kapcsolatban volt a népi orvoslással. A papi gyógyászat és orvoslás sokat merített a népi orvoslásból. Idővel a tudós orvoslás különböző elemei átszivárogtak a népgyógyászatba a csíziós könyvek, a herbáriumok és más orvosló könyvek révén. A XVI. században kéziratos formában jelenik meg a népi orvoslás, ugyanakkor a nép számára íródott orvosló könyveket is nyomtatnak. Kéziratos formában megjelent mű az Ars medica (Lencsés György, 1577), a Gelencei orvosló könyvecske (1742—1895) és Bethlen Kata orvosló könyve (1737) is. A nép számára íródott Pápai Páriz Ferenc Pax corporisa (1690), Juhász Máté Házi különös orvosságok (1761) és Marikowzki Márton Néphez való tudósítás (1772) című munkája. Megemlítem még Melius Péter Herbáriumát is (1578), ami szintén tartalmaz javallatokat az egyes betegségek kezelésére.

A népi és a tudós orvoslás célja is a betegség megelőzése és leküzdése. A népgyógyászat azonban finalista szemléletű, a betegség tüneteire vonatkozik, a kórisme háttérbe szorul a gyógyításhoz képest. A népi gyógymódok lehetnek mágikus, illetve empirikus alapúak. Az empíriára épülő népi orvoslás ismerte a növények hashajtó, vizelethajtó, mérgező és izzasztó hatását, a borogatások, a fürdők, iszappakolások, a nap és a párologtatás gyógyhatását. A külső behatás és a tünetek közötti kapcsolatot az átlagember is felismerte; például amikor egy ütés hatására megsebesült egy testrész.

A belsőleges betegségek és járványok estében azonban nehezebb felismerni a betegség okát. Az ilyen betegségek magyaráza-

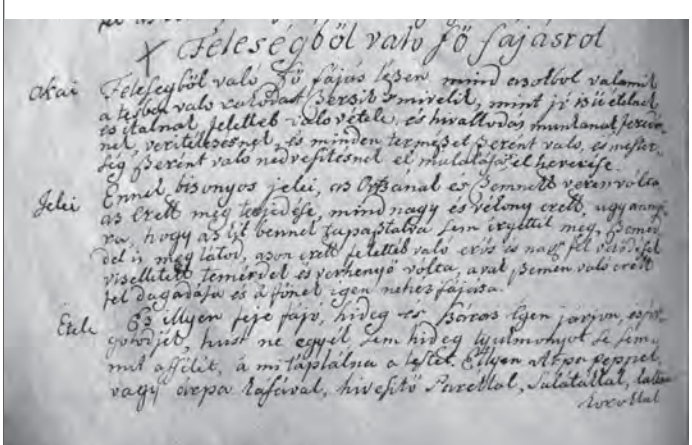

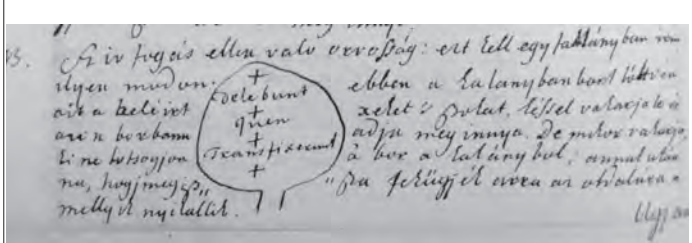

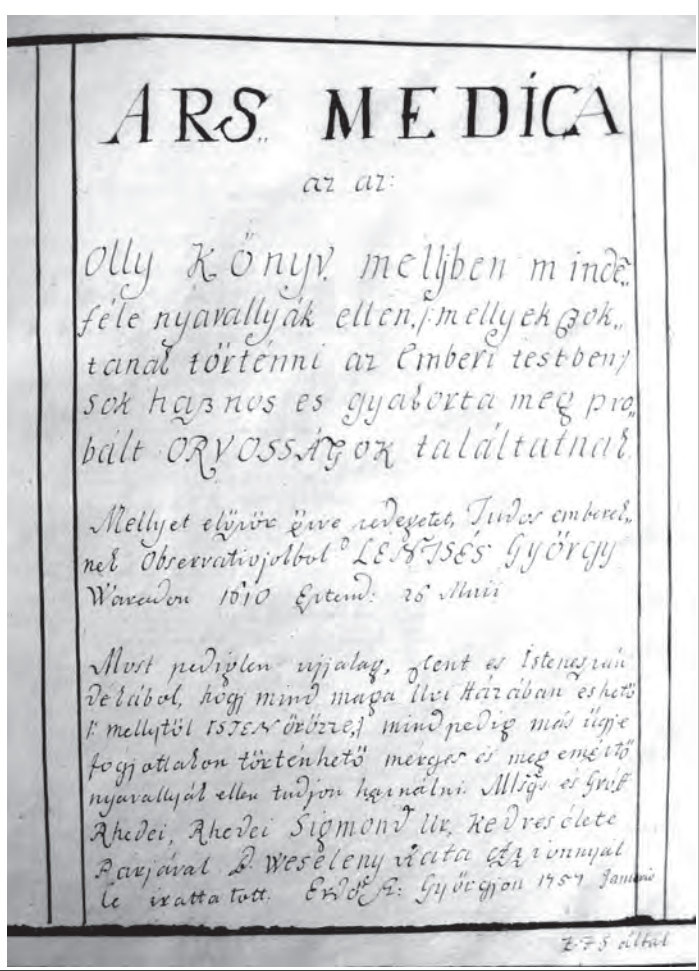

1 Orvosdoktor és megyei főorvos. Tanulmányait Brassóban, Göttingában, Bécsben és Nagyszombaton végezte.

HERBARIUM
AZ IÓ FÜVEKNEK FÜVEKNEK NEVEKRŐL TERMÉSZETEKRŐL és hasznaikról Magyar nyelvre és ez rendre hozta a Doctorok Könyveikből.
Az Horhi. Nagy.
MELIUS PÉTER.

Nyomtattatott Colosváratt, Heltai Gáspárné Mühellyében, 1578. Esztendöben.

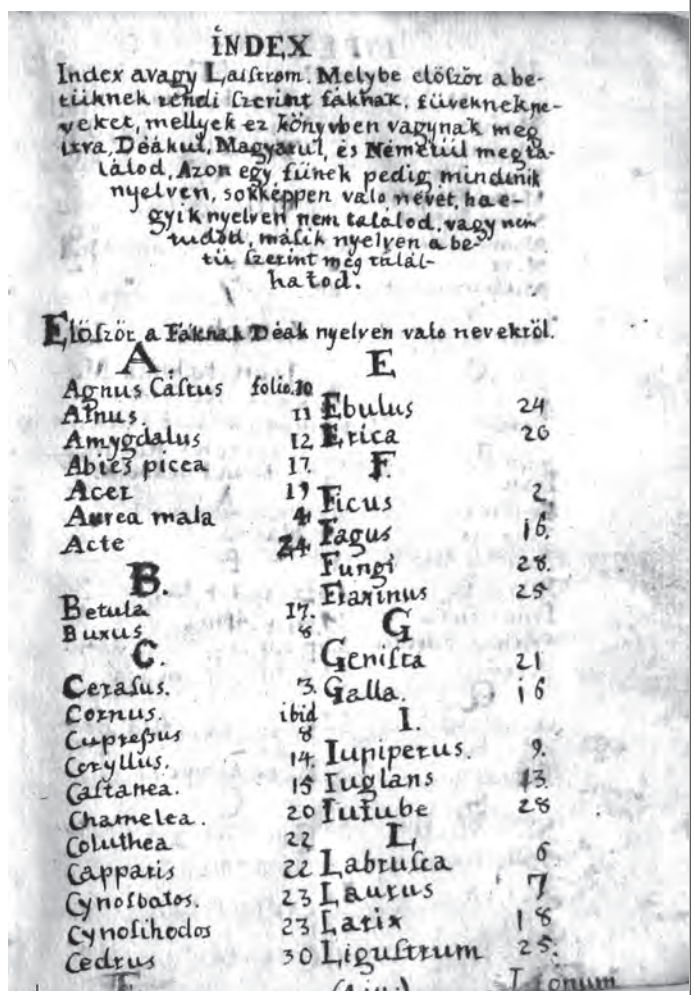

INDEX

Index avagy Laistrom. Melybe elöször a betüknek rendi szerint fáknak, füveknek nevezet, mellyek ez könyvben vagynak megirva, Deákul, Magyarul, és Németül megtalálod. Azon egy fünek pedig mindenik nyelven, sokképpen valo nevet, ha egyik nyelven nem találod, vagy nem tudod, másik nyelven a betü szerint meg találhatod.

Elöször a Fáknak Deák nyelven valo nevekröl.

A.
Agnus Castus folio 10
Alnus 11
Amygdalus 12
Abies picea 17
Acer 19
Aurea mala 4
Acte 24
B.
Betula 17.
Buxus 6
C.
Cerasus. 3.
Cornus. ibid
Cupressus 8
Corylus. 14.
Castanea. 15
Chamelea. 20
Coluthea 22
Capparis 22
Cynosbatos. 23
Cynosthodos 23
Cedrus 30
E
Ebulus 24
Erica 20
F.
Ficus 2.
Fagus 16.
Fungi 28.
Farinus 25
G
Genista 21
Galla. 16
I.
Iupiperus. 9.
Iuglans 13.
Iuiube 28
L.
Labrusca 6
Laurus 7
Latix 18
Ligustrum 25.

taként kerültek át a középkori orvoslásból a népi orvoslásba a „jó és rossz vér" és a „romlott levegő" kifejezések. A Pax corporisban a reszketegség „a rossz, hideg, nyálas vértől" ered, de az Ars medicában is megjelenik a „fekete sár", mint a betegségek egyik oka. A „fekete sártól lőtt esztelenség" esetében azt olvashatjuk, hogy „leszen penig ez nyavalya, mikor az fekete sárnak nyavalyája az elmét az főben fölöttébb elfoglalja". Az ősi hitvilágból maradt fenn a betegségek „rossz szellemeknek" való tulajdonítása. A Pax corporisban a pestis „Istennek a' bűnért való rettenetes ítéleti" és „irtóztató büdösséggel töltik-el a' levegő eget".

Az empíria és a mágia azonban annyira összefonódott, hogy ma már nem tudjuk őket elválasztani.

A betegségek rossz szellemeknek való tulajdonítása miatt a betegségeket megszemélyesítették. Ezek olyan kifejezéseinkben élnek tovább, mint az „üssön meg a guta", „vigyen el a fene", „egye meg a franc". Van azonban olyan kifejezésünk is, ami mára már kiveszett a köztudatból, például az „egye meg az íz".

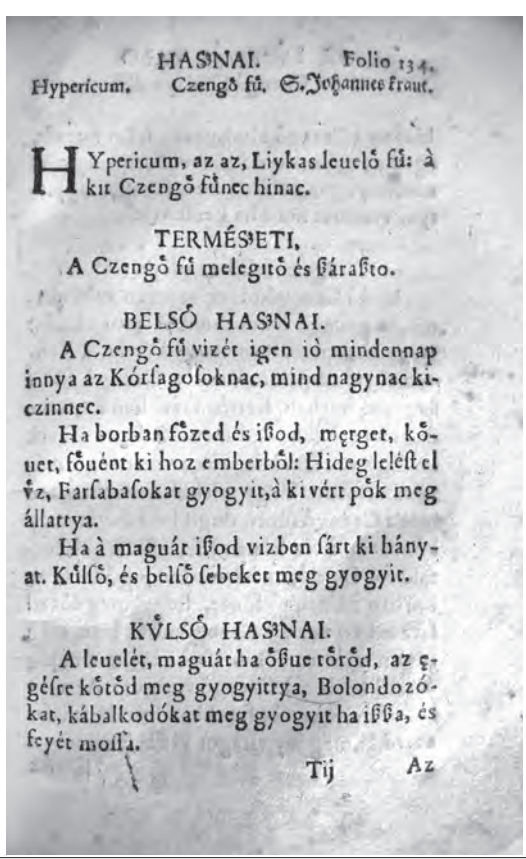

HASZNAI. Folio 134.
Hypericum. Czengő fü. S. Johannes kraut.

HYpericum, az az, Liykas leueló fü: à kit Czengő fünec hinac.

TERMÉSZETI,
A Czengő fü melegitő és száraßto.

BELSŐ HASZNAI.
A Czengő fü vizét igen iò mindennap innya az Kórságoßoknac, mind nagynac kiczinnec.
Ha borban főzed és ißod, mérget, kőuet, főuént ki hoz emberből: Hideg leléßt el vz, Farßabaßokat gyogyit, à ki vért pők meg állattya.
Ha à maguát ißod vizben ßárt ki bányat. Külßő, és belßő sebeket meg gyogyit.

KVLSÓ HASZNAI.
A leuelét, maguát ha őßue törőd, az égésre kőtőd meg gyogyittya, Bolondozókat, kábalkodókat meg gyogyit ha ißsa, és fejét moßa.

Tij Az

A hideglelés esetében a könyvek külön beszélnek a mindennapi, harmadnapi, negyednapi, forró és hagymázi hideglelésről. „Kígyó vagy béka akiben bújik" egy nép által kitalált betegség. A kígyót és békát betegségek okozóinak vagy gyógyítóinak tartották. A kígyó és béka emberből való kiűzése négy könyvben is megjelenik. Melius Péter munkájában a lóhere egyik belső haszna, hogy „ha a levelét, virágát, magvát mézes ecetben megfőzed s megiszod, minden mérget, kígyót, békát megöl". Az Ars medica, a Gelencei orvosló könyvecske és a Házi különös orvosságok is megemlíti a tejet, mint ezen betegség ellenszerét. Az Ars medicában a boszorkány mint egy betegség (éjjeli nehéz légzés) jelenik meg. A Házi különös orvosságok megemlít egy olyan fürdőt, „hogy az hideg ne ártson", melynek eredményeként „sem rüh, sem pokolság, sem franczú reájok nem ragad".

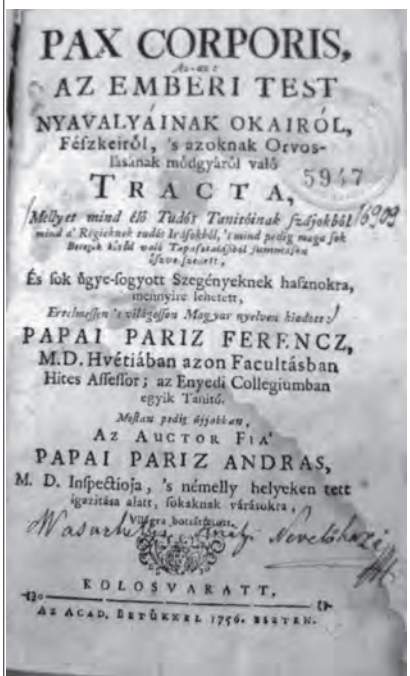

PAX CORPORIS,
AZ EMBERI TEST
NYAVALYÁINAK OKAIRÓL,
Fészkeiről, 's azoknak Orvos-
lásának módgyáról való
TRACTA,
Mellyet mind élő Tudós Tanitóinak szájokból
mind a' Régieknek tudós Irásokból, 's mind pedig maga sok
Betegek közöl való Tapasztalásából summáson
szőve szerzett,
És sok ágyes-fogyott Szegényeknek hasznokra,
mennyire lehetett,
Értelmessen 's világosson Magyar nyelven kiadott:
PAPAI PARIZ FERENCZ,
M.D. Hvétiában azon Facultásban
Hites Assessor; az Enyedi Collegiumban
egyik Tanító.
Most az ő fiának,
AZ AUCTOR FIA'
PAPAI PARIZ ANDRAS,
M. D. Inspectioja, 's némelly helyeken tett
igazitása alatt, sokaknak várásokra,
Világra botsátatott.
KOLOSVARATT,
AZ ACAD. BETŰKKEL 1756. ESZTEN.

Hét erdélyi orvosló könyvről

A Váradi Lencsés György (1530—1593) által írt Ars medica kéziratos formában maradt fenn. A teljes címe „Ars medica, azaz olyly könyv, mellyben mindenféle nyavallyák ellen mellyek szoktanak történni az emberi testben sok hasznos és gyakorta megpróbált orvosságok találtatnak". A könyvnek két része van: „Az emberi test betegségeiről való orvosságok" és „A testnek ékesítésére való orvosságok". Ez a két rész testrészek szerint, azon belül is a betegségek szerint van rendszerezve. A mágnes kőről, a „réznek pattogó héjáról" és az „eleven kénesőről" is találunk bejegyzést, melyben ezen módszerek felhasználási módját olvashatjuk. A legtöbb betegségnél megjelenik az „oka", „jele", „tanuság", „eledele" és az orvossága. Egy rajz is megjelenik a „szívnek reszketéséről, dobogásáról és nyilallásáról" szóló fejezetben, mely egy kanalat ábrázol. Az orvossághoz szükséges alapanyagok a kanálba írva jelennek meg. Én a marosvásárhelyi Teleki-Bolyai könyvtárban található 1757-ben Erdőfi György által lemásolt példánnyal foglalkoztam. Ezen kívül még ismertek másolati példányai is és az 1943-ban Varjas Béla által betűhíven összeállított XVI. századi Magyar Orvosi könyv, amit Kolozsváron adott ki a Erdélyi Tudományos Intézet.

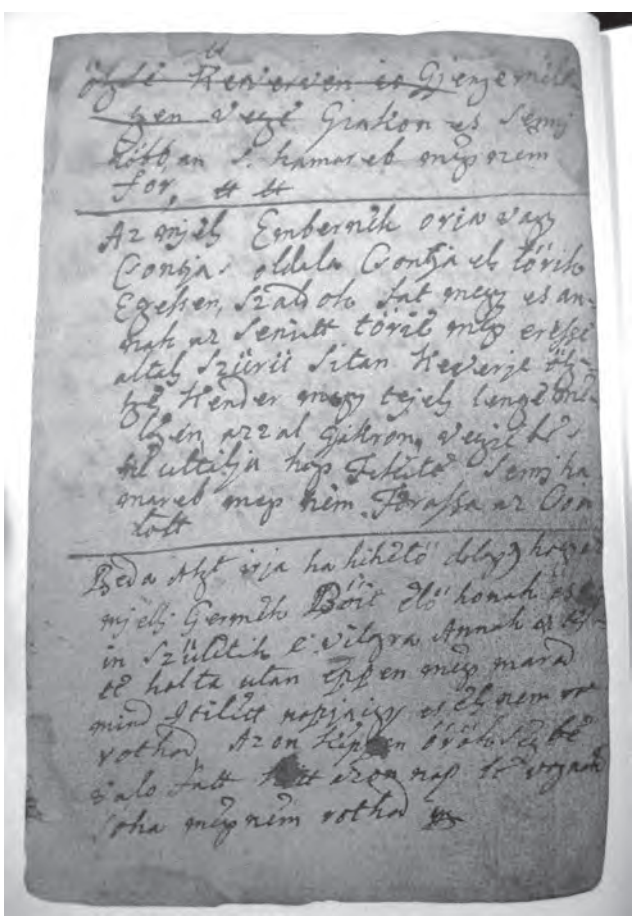

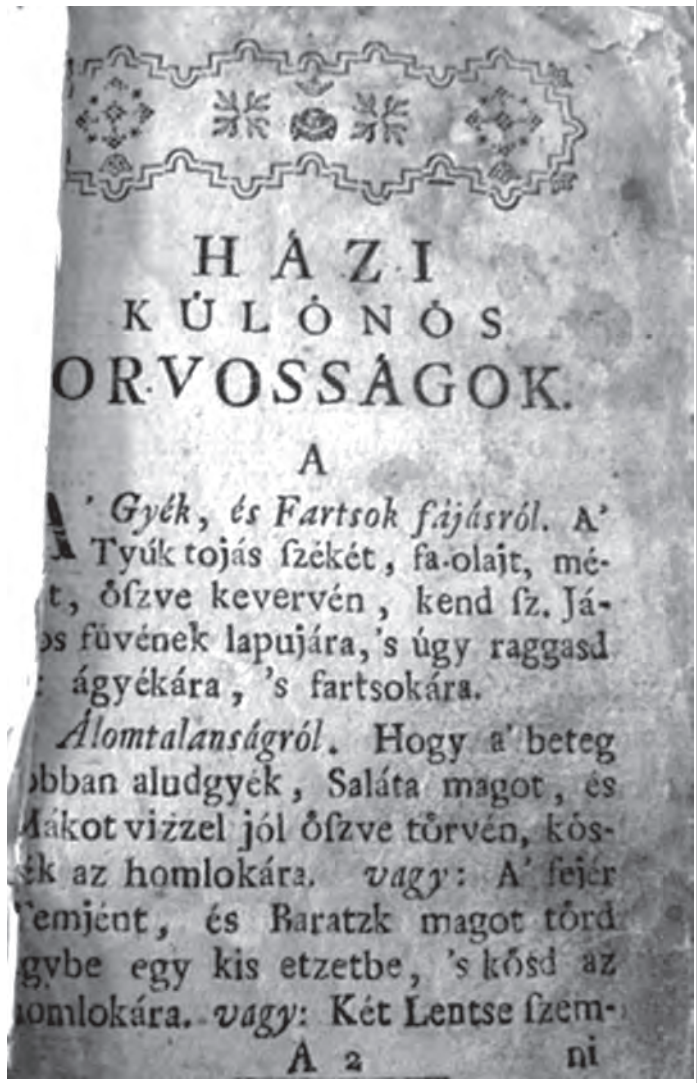

HÁZI
KÜLÖNÖS
ORVOSSÁGOK.
A
A' Gyék, és Fartsok fájásról. A'
Tyúk tojás székét, fa-olajt, mé-
t, ősszve kevervén, kend sz. Já-
s füvének lapujára, 's úgy raggasd
ágyékára, 's fartsokára.
Álomtalánságról. Hogy a' beteg
bban aludgyék, Saláta magot, és
Mákot vizzel jól ősszve törvén, kös-
ék az homlokára. vagy: A' fejér
emjént, és Baratzk magot törd
gybe egy kis etzetbe, 's kösd az
omlokára. vagy: Két Lentse szem-
A 2 ni

Melius Péter (1532—1572) egyházi író és debreceni református püspök Herbáriuma az első magyar nyelvű botanikai kézikönyv. Tejes címe „Herbarium az faknac fuveknec nevekroel, természetekroel, és hasznairól". A könyvben megjelennek a különböző növények leírása, „természeti", azaz hatása, illetve belső és külső hasznai. A növény neve „deákol, magyarul, és németül, némely helyeken pedig görögül" is le van írva. A két „laistrom", azaz tartalomjegyzék segítségével növények, illetve betegségnevek szerint is tudunk keresni. Habár van egy példány a Teleki-Bolyai könyvtárban, a munkám során Szabó Attila szöveghű másolatát használtam, ami a könyv megjelenésének 400. évfordulójára készült.

Pápai Páriz Ferenc (1649—1716) orvos és tanár „Pax corporis, avagy az emberi test nyavalyáinak okairól, fészkeiről, 's azoknak orvoslásának módgyáról való Tracta" című munkája tizenegy

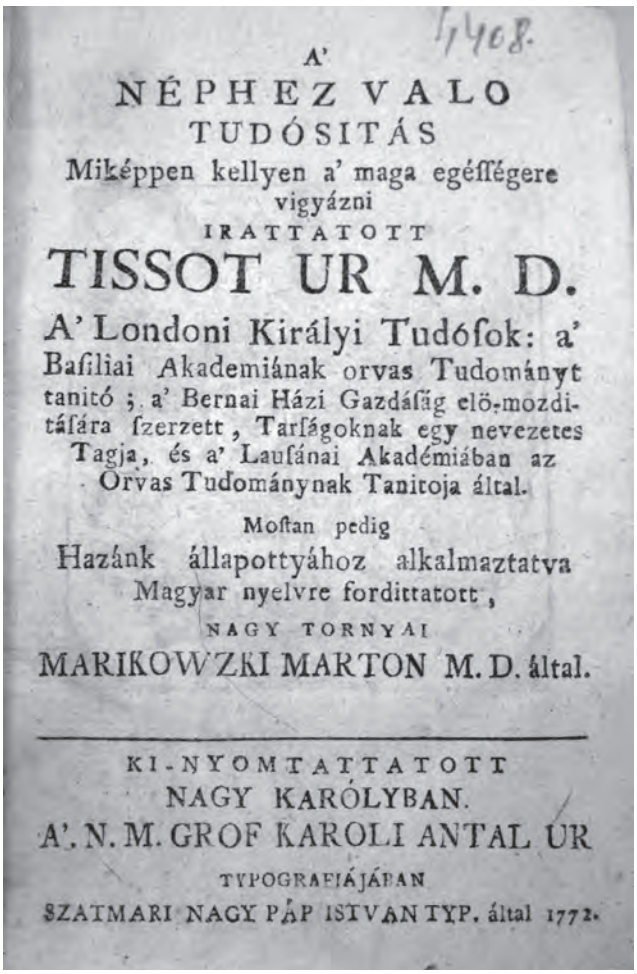

A'
NÉPHEZ VALO
TUDÓSITÁS
Miképpen kellyen a' maga egésségére
vigyázni
IRATTATOTT
TISSOT UR M. D.
A' Londoni Királyi Tudósok: a'
Basiliai Akademiának orvas Tudományt
tanitó; a' Bernai Házi Gazdáság elö-mozditására szerzett, Társágoknak egy nevezetes
Tagja, és a' Lausánai Akadémiában az
Orvas Tudománynak Tanitoja által.
Mostan pedig
Hazánk állapottyához alkalmaztatva
Magyar nyelvre fordittatott,
NAGY TORNYAI
MARIKOWZKI MARTON M. D. által.
KI-NYOMTATTATOTT
NAGY KAROLYBAN.
A'. N. M. GROF KAROLI ANTAL UR
TYPOGRAFIÁJÁBAN
SZATMARI NAGY PÁP ISTVAN TYP. által 1772.

kiadást ért meg. Pápai Páriz Ferenc orvosló könyve testrészek, illetve betegségek szerint van csoportosítva. Tanulmányozásra a marosvásárhelyi Teleki-Bolyai könyvtárban található 1756-ban kiadott példányt használtam.

Bethlen Kata (1700—1759) orvosságos könyve szintén egy kézirat, melyet Sárdi Margit kiadásában tekintettem át [IV]. A kézirat tizenhárom könyvből áll, melyek a főbb betegségek és

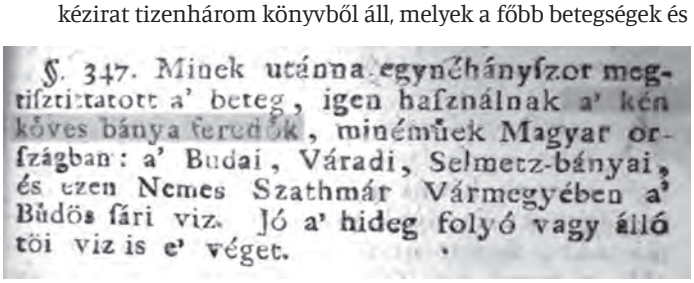

§. 347. Minek utánna egynéhányszor megtisztittatott a' beteg, igen használnak a' kénköves bánya feredők, minémüek Magyar országban: a' Budai, Váradi, Selmetz-bányai, és ezen Nemes Szathmár Vármegyében a' Büdös sári viz. Jó a' hideg folyó vagy álló töi viz is e' véget.

testrészek szerint vannak felosztva. A különböző betegségek gyógymódjai mellett festékkészítéssel és főzéssel kapcsolatos recepteket is találunk.

A Gelencei orvosló könyvecske című bőrkötésű, házilag összefűzött kis könyvben tíz székely gazda kézírása fedezhető fel. Kozma Péter székely nemes kezdte el írni 1727-ben, az utolsó bejegyzés pedig 1895-ből származik. A könyv első része a méhészkönyvecske, azaz „melben egészen leirattatik az méhek körül való dajkálkodásnak igazi módja és hasznos mestersége", a második pedig 251 ember- és állatgyógyászattal kapcsolatos receptet tartalmaz. Kutatásomhoz a Halászné Zelnik Katalin által szerkesztett kiadást használtam.

Juhász Máté (1716—1776) minorita rendi szerzetes „Házi különös orvosságok, mellyek az orvosok nélkül szükölködő betegeskedők vigasztalására következőképpen a betük rende szerint külön-külön Nyomtatásokból és Irásokból szedettek egyben" című munkája 1761-ben jelent meg Kolozsváron. A könyv betegségek szerint van rendszerezve, de a betegségek tüneteit legtöbbször nem részletezi a szerző. Kivételt képez a Canchus, amely „az midőn a' férfi mag meg-szorul a' szeméremben, és ki-nem mehetvén, szintén mint az Áréna szorongattya az ember nagy kinokat szerezvén." Én a marosvásárhelyi Teleki-Bolyai könyvátrban található 1785-ös kiadással foglalkoztam.

Marikowzki Márton (1728—1772) orvosdoktor és megyei főorvos „Néphez való tudósítás, miképpen kellyen a' maga egésségére vigyázni" című munkája 1772-ben jelent meg

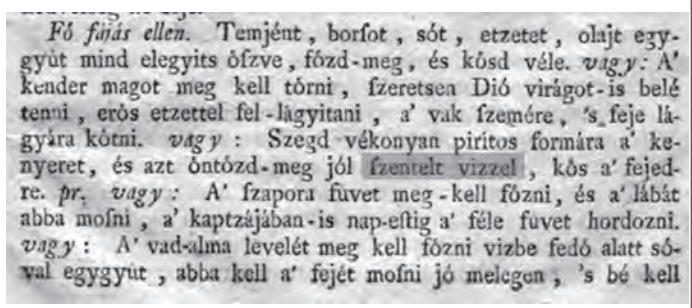

Fő fájás ellen. Temjént, borsot, sót, etzetet, olajt egygyût mind elegyits ôfzve, fôzd-meg, és kôsd véle. *vagy:* A' kender magot meg kell tôrni, fzeretsen Dió virágot-is belé tenni, erôs etzettel fel-lágyitani, a' vak fzemére, 's feje lágyára kôtni. *vagy:* Szegd vékonyan piritos formára a' kenyeret, és azt ôntôzd-meg jól fzentelt vizzel, kôs a' fejedre. *pr. vagy:* A' fzapora fûvet meg-kell fôzni, és a' lábát abba mosni, a' kaptzájában-is nap-estig a' féle fûvet hordozni. *vagy:* A' vad-alma levelét meg kell fôzni vizbe fedô alatt sóval egygyût, abba kell a' fejét mosni jó melegen, 's bé kell

Nagykárolyban. A mű célja a nép által használt hibás gyógymódok kiküszöbölése. A nép közönséges nyavalyáinak okai között megemlíti a kemény munkát, „az időnek változásait", „a lakó helyek körül való tisztátalanságot", a részegséget, „az eledelek romlott mivoltát" és „a' házak helyheztetését" is. A szerző konkrét példákat említ a különböző betegségek gyógyításának sikerességéről vagy éppen sikertelenségéről: „Példáúl hozom elő, hogy egy 20. esztendős hajadon leány, izasztó orvosságokkal és veres bórral élvén e' torok-fájásban bő orra vére folyása utánn megfúllt" (A torokfájásról és torokgyékról).

Az orvosló könyvek javallatai

A gyógyítás gyakran fontos időpontokhoz kötődött. A Hold csökkenése a betegség csökkenésével járt együtt. A Házi különös orvosságok szerint a Hold utolsó negyedének a kezdetén kell a servést kenni, a golyva esetében „a' melly nap az hóld fogyni kezd, nap kelet előtt egy új téglát erőssen meg-kell melegiteni, egy egy kis spongiát reá tenni". A Pax corporisban a kórságnál „az utolsó negyedben Hóld-fogytára, Salfaperilla gyökerét mellyet a' köz nép Szártsa gyökérnek hiv, főzzenek-meg forrás cízben, 's azt igya szomjúságtól is".

A Szent György napi levelibéka a néprajzi lexikonban szerelmi varázslatként jelenik meg. Én fogfájásra találtam meg Juhász Máté könyvében. Az Ars medica az orrvérzés esetén azt javasolja, hogy „Szent György napjának vagj előtte vagj utánna mindjárást szedjed a béka lentsét, s ebbúl csinálly koszorút".

A két boldogasszony közötti időszak szerencsés periódusnak számított. Áréna esetén ekkor kellett leszedni a barack levelét. A pünkösd napján szedett növénynek gyógyhatást tulajdonítottak. A Pax corporisban a „vég-hurkában való sülyről" azt olvashatjuk, hogy „Szent György 's Pünkösd között szedvén árva-tsalánt, aszald meg, törd meg, a' porát tedd-el, ' a süly ellen egyed". A Házi különös orvosságokban is megjelenik a süly esetében a pünkösd napján szedett csalán.

Szent János napján Pápai Páriz Ferenc könyvében zöld diót kell szedni az oltvar gyógyításához. A Néphez való tudósításban a börök fű leszedéséről olvashatunk: „nyárban Sz. János nap tájban szedjék a' füvet, meg ki nem viritot".

A „bizonyos ételektől való tartózkodás" vagy diéta is a gyógymód része volt. A Néphez való tudósításban a himlő esetén a beteg ehet „alma kását az az főtt alma pépet és ha éhezik egynéhány szelet kenyeret is, ellenben húst nem kell adni sem annak levél, sem tyukmonyat[2] sem bor". A „rossz vér" eltávolítására az érvágást, köpölyözést és nadályozást[3] alkalmazták. Belső fülfájás esetén Pápai Páriz Ferenc mindhárom eljárást javasolja: „E' nyavalyában mindjárt meg-kell vágni a' Cephalica eret onnan-felől, a' honnan a' fájdalom. A' köpölyözés is igen hasznos, főképpen a' fül tövén. Sőt nadállyal is annak módgya szerint a' vért a' föle tövén szítani nagy könnyebségére vólna". Gyakoriak a purgálószerek, az izzasztás, a fürdő, a párologtatás és a különféle borogatások. A fürösztés esetében hamuban való fürösztéssel is találkozhatunk ebagos[4] gyerek gyógyítása során. A Néphez való tudósításban a „kén' köves bánya feredő" a rüh ellen javallott.

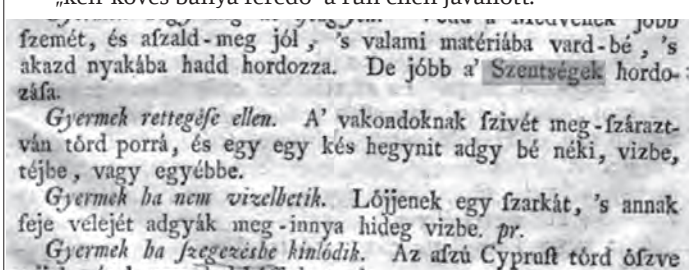
fzemét, és aſzald-meg jól, 's valami matériába vard-bé, 's akazd nyakába hadd hordozza. De jóbb a' Szentségek hordozáſa.

Gyermek rettegéſe ellen. A' vakondoknak ſzivét meg-ſzáraztván törd porrá, és egy egy kés hegynit adgy bé néki, vizbe, téjbe, vagy egyébbe.

Gyermek ha nem vizelhetik. Lójjenek egy ſzarkát, 's annak feje velejét adgyák meg-innya hideg vizbe. *pr.*

Gyermek ha ſzegezésbe kinlódik. Az aſzú Cypruſt törd öſzve

Az emberi eredetű alapanyagoknak tabu jellegük miatt mágikus erőt tulajdonítottak. Az ilyen alapanyagokat általában titokban kellett beadni a betegnek. A Házi különös orvosságokban egy olyan anya tejére van szükség a hályog gyógyítására, „a'ki férjével másokon kivül tisztán élt és egymás után két fiú gyermeke vólt". Az Ars medicában az álomhozó orvosságoknál az egyik javallat az, hogy „fejér mákot, fejér belind fűnek magvát törd meg, elegyitsd öszve tyukmony fejérivel és Asszonyi állat tejével, kösd az fejére és rövid álmot hoz".

Az emberi ürülék és vizelet is elfordul az alapanyagok között. A Gelencei orvosló könyvecskében csikkanás esetén „a gyalog borzát meg kell törni, vizeletben kell tenni, és jó szorosan be kell vele kötni. Probatum est[5]".

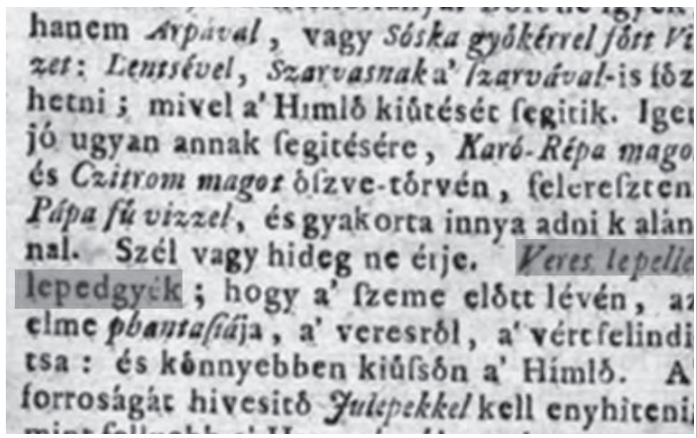
hanem *Árpával*, vagy *Sóska gyökérrel főtt Vi*
zet: *Lentsével*, *Szarvasnak a' Szarvával*-is főz
hetni; mivel a' Himlő kiütését ſegitik. Ige
jó ugyan annak ſegitésére, *Karó-Répa mago*
és *Czitrom magot* öſzve-törvén, feleresſzten
Pápa fű vizzel, és gyakorta innya adni k alán
nal. Szél vagy hideg ne érje. *Veres lepelle*
lepedgyék; hogy a' ſzeme előtt lévén, a
elme *phantaſiája*, a' veresről, a' vértſelindi
tsa: és könnyebben kiüſsön a' Himlő. A
forroságát hivesitő *Julepekkel* kell enyhiteni

Negyednapi hideglelésre Juhász Máté a következő gyógymódot javasolja: „az ember szár csontot törd porrá, abból egy kés hegynit valamiben adgy-bé innya az hideg napján, de ne tudgya a' beteg, ezt tselekedd négyszer". Az emberi koponyacsontot a Pax corporisban a gelyva egyik gyógymódjaként találjuk meg: „tsuda erő vagyon a' megholtt ember koponyájában, ha abból illyen nyavalyás iszik rend-szerint, és azt sokáig gyakorollya".

Mágikus elem a gyógyításban a szentelt víz is, amelyet fejfájásra, szentségek hordozását pedig a gyermek ijedtése ellen javasolja Juhász Máté. A számok szimbolikája is megjelenik. Három bogot kellett a szegfűre kötni a csuklás elmulasztása érdekében, kilenc legyet és kilenc pókot kellett a kelevényre tenni, Bethlen Kata receptje szerint pedig három rákot kell összetörni a hagymáz ellen való orvossághoz.

Gyakoriak az analóg gyógymódok, mely szerint hasonlót hasonlóval gyógyítottak. Az Ars medicában a tagnak gutatütése esetén „az férfiúnak ménló csontja veleje szükséges. Az asszonyállatnak penig kabolalócsont veleje", tehát a nőket a nőstény állat, a férfit a hím állat valamely részével gyógyították. A gyógyításban a színek is fontos szerepet játszottak. Sárgaság esetén a legtöbb alapanyag sárga színű; a sárga növények mellett Juhász Máténál az aranyfonal is megjelenik. Himlő esetében Pápai Páriz Ferenc azt javasolja, hogy vörös leplet terítsenek a betegre, mert ez előhozza a kiütéseket. Az azonos anyaggal való gyógyításra is találtam példát. A nő hószám elmaradása esetén a Házi különös orvosságok szerint titokban vért kell csempészni a nő italába, ínyrothadás esetén pedig a farkas fogát kellett használni.

Marikowzki Márton szerint „az okos gyermek nevelés által, gyenge személyekből-is erös embereket lehet nevelni". Éppen ezért könyvének a gyermek nyavalyáiról szóló részében nevelési tanácsokat is ad, felhívva a figyelmet arra is, hogy „mivel a' házi gazdának nintsen elegendő tseléddje, 's gyermekeitől még iffiú korokban megfosztatik, ezért kéntelen azokat kik othon maradtak kemény munkára hajtani, holott még-tsak gyermek játékkal kellett vólna nékiek idejeket tölteni".

2 tyúktojás
3 piócázás
4 Nem azonosítható be pontosan, de a koraszülöttség, atrophia, angolkór egyes tünetei ismerhetőek fel benne
5 Kipróbált orvosságok esetében jelenik meg.

Az orvosló könyvek gyógymódjainak összehasonlítása

Nem csupán a népi orvoslás és az orvosló könyvek között van kapcsolat, de a különöző századok orvosló könyvei között is. A későbbi századok szerzői sokat merítettek a külföldi orvosló könyvek íróitól illetve a korábbi századok erdélyi orvosló könyveiből is.

Az általam vizsgált hét orvosló könyv közötti kapcsolat elemzéséhez kiválasztottam 13 olyan betegséget, amelyek gyakrabban fordulnak elő a könyvekben. A gyógymódok során használt alapanyagokat táblázatba foglaltam, majd a közös elemek alapján megvizsgáltam, hogy mely könyvek esetében van a legtöbb egyezés.

Lencsés György a népi orvoslásból is merített könyvének megírása során, azonban a nürnbergi súlymérték használata külföldi munkák hatására utal. Pápai Páriz Ferenc tu-

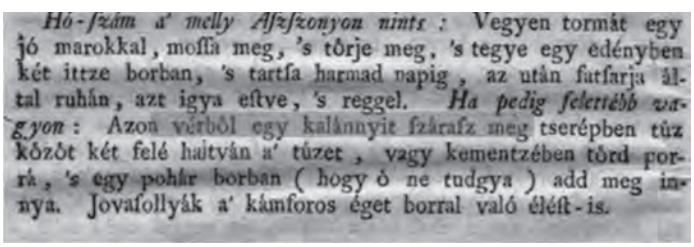
Hó-fzám a' melly Afzfzonyon nintz : Vegyen tormát egy jó marokkal, moſſa meg, 's tőrje meg, 's tegye egy édényben két ittze borban, 's tartſa harmad napig, az után fatſarja által ruhán, azt igya eſtve, 's reggel. *Ha pedig feléttébb vagyon :* Azon vérből egy kalánnyit fzárafz meg tserépben tűz közöt két felé haitván a' tüzet, vagy kementzében törd porrá, 's egy pohár borban (hogy ö ne tudgya) add meg innya. Jovaſollyák a' kámforos éget borral való éléſt-is.

dós tanítóit, a régiek tudós írásait, illetve saját tapasztalatát nevezi meg a Pax corporis forrásaként a könyv első oldalán. Mindezek ellenére az Ars medica és Pax corporis között találtam a legtöbb egyezést.

A Gelencei orvosló könyvecske forrása bizonytalan, Halászné Zelnik Katalin szerint azonban hasonlóság fedezhető fel Lencsés György orvosló könyvével és a XVII. századi „Házi patikával". Az összehasonlítás során én is hasonló következtetést vontam le, mivel a Gelencei orvosló könyvecske az Ars medicával szemben mutat több egyezést.

Házi különös orvosságok receptjei „külön-külön Nyomtatásokból és Irásokból szedettek egyben". A „Páriz Pápai doktor írása", illetve „Plinius mondja" megjegyzések azt igazolják, hogy a szerző a Pax corporisból és Plinius munkáiból is merített. Ennek ellenére több egyezést találtam Lencsés György kézirata és Juhász Máté munkája között. Melius Péter is forrásként használta Plinius műveit, én azonban kevés közös gyógymódot találtam a Herbárium és a Házi különös orvosságok között. Melius Péter munkája leginkább az Ars medicával áll kapcsolatban.

Bethlen Kata receptjei tág társadalmi körből származnak, mivel Pápai Páriz Ferenc, Borosnyai Márton, Bél Márton, egy német borbély, Menyhárt uram, egy szebeni német szíjjártóné, Vermesné asszonyom, Lázár Jánosné és a generálisné gyógymódjait is felhasználta. Az összehasonlítás során azt tapasztaltam, hogy Bethlen Kata orvosló könyve a Pax corporissal áll szorosabb kapcsolatban. Pápai Páriz Ferenctől is található benne egy recept: „Doktor Pápai uramjovollotta ezen balzsam nevű kenőt, mikor az gyomrában érzi az ember a szelet vagy egyéb részben, ahol a szél jár, kenje meg véle", mely szerint „fél lot szerecsendió-olajhoz kell: köménymagolaj három csepp, fodormintaolaj tizenhárom csepp, ürömolaj tizenhárom csepp, szerecsendióvirág-olaj négy vagy öt csepp, balsamum peruvianum huszonöt csepp". A Pax corporis számos receptet tartalmaz a has szorulásról, de egyik sem felel meg pontosan a Bethlen Kata által leírtnak. A megemlített alapanyagok közül a fejér üröm, kömény olaj és szerecsendió olaj különböző receptekben jelennek meg.

Marikowzki Márton több forrást is megnevez az „előre tett beszédben". A mű első oldalán megemlíti a szerző, hogy a könyv „iratott Tissot Ur M. D. (...) által", Marikowzki Márton pedig lefordította magyar nyelvre a művet, „hazánk állapotytyához alkalmaztatva". Az összehasonlítás alapján a Néphez való tudósítás a Pax corporissal áll szorosabb kapcsolatban.

Csupán egy esetben találtam olyan alapanyagot, amelyet minden könyv ajánl egy adott betegség kezeléséhez (a süly esetében a csalán). Melius Péter könyvében az égető csalán, míg a többiben az árvacsalán a javasolt ellenszer.

Mind a hét könyv a ház körül könnyen megtalálható alapanyagokat javasol, ritkán patikában található szereket. Érvágással leginkább az Ars medicában, a Pax corporisban és a Népehez való tudósításban találkozhatunk. Juhász Máté csupán egy alkalommal, gutaütés esetén javasolja az érvágást.

Mind a hét könyvre jellemző a polipragmázia, tehát egy adott betegség, tünet esetében több gyógymódot, növényt, kivonatot javasolnak. A Gelencei orvosló könyvecskében fülfájás esetében a következőket olvashatjuk: „Az fokhagymát főzd meg lúdhájban, és melegen eresszed a füliben. Item[6]. Az kőrősfaolajt is jó asszonember tejivel összeelegyíteni".

Marikowzki Márton kiemeli a himlőoltás fontosságát. A toldalék első része a himlőoltás történetét és annak módját írja le. Az oltást a szerző a következőképpen írja le: „a' himlő béoltása abban áll, midőn olly személynek a' kin még a' himlő soha sem vóltt, börit fel-vágván, abba a' sebetskébe, más himlős személyből vött érett himlő genyetséget eresztenek, és igy azon betegséget véle közlik 's egy emberböl másra mint egy által palántálják."

*

Nehéz elmagyarázni azt az érzést, ami a több száz éves orvosló könyvek tanulmányozása során fogja el az embert. A sarkokban a használattól megfeketedett lapokon későbbi generációk jegyzeteit olvashatjuk. A könyv jellegzetes illata elárasztja a termet, miközben az ember arra gondol, hogy milyen felbecsülhetetlen értékű volt egykor ez a könyv valaki számára. Napjainkban nyelvészeti, orvostörténeti és néprajzi szempontból vizsgáljuk ezeket a könyveket. Azt azonban nem szabad elfelejtenünk, hogy egykor betegellátás hiányában az orvosló könyvek olyan tanácsokkal láthatták el a betegeket, melyek a szegényebb ember számára is érthetőek és elérhetőek voltak, s így ezek jelentősége felbecsülhetetlen volt.

PÉTERFI ORSOLYA

6 (latin) hasonlóképpen